

Секція Мистецтво, підсекція Музичне мистецтво
кандидат мистецтвознавства, Палійчук Ірина Степанівна
Інститут мистецтв Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

**ІНСТРУКТИВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ РЕПЕРТУАР У ПРОЦЕСІ
ВИХОВАННЯ ВИКОНАВСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ САКСОФОНІСТІВ-
ПОЧАТКІВЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ «25 ЕТЮДІВ ДЛЯ САКСОФОНА»
В. НОСОВА)**

Виховання музиканта багато в чому залежить від вірного підбору інструктивного та художнього музичного матеріалу. Його якість у значній мірі прискорює процес розвитку учня або студента. Сучасний дитячий педагогічний репертуар для саксофона, авторами якого, здебільшого, є російські автори – О. Ривчун, Л. Михайлов, М. Шапошникова, В. Іванов та інші, включає в себе технічні вправи, комплексні системи, часом об'єднані в навчальні посібники чи «школи», етюди, різнохарактерні п'єси та концертні твори, що з успіхом використовуються в навчально-виховному процесі юних виконавців.

Опорним комплексом інструктивного репертуару будь-якого музиканта є етюди. Їх навчально-виховне призначення у системі освіти полягає у розвитку ряду технічних навиків, без яких учням музичних шкіл, студентам училищ та консерваторій не можливо набути та надалі удосконалювати свою виконавську майстерність. До їх числа належать: розвиток рухливості пальців, а для духовиків – також язика, метроритмічного відчуття, оволодіння аплікатурними труднощами й особливостями різних регістрів інструмента тощо.

Не зважаючи на різні завдання, якими етюди часто відрізняються один від одного, всі вони служать відмінним засобом для формування виконавського досвіду музикантів, ознайомлення із типовими зразками інструментальної фактури. Крім того, етюди сприяють розвитку їх фізичної витривалості,

потрібної для гри масштабних композицій, складних віртуозних опусів та інших творів.

Мета пропонованої розвідки полягає в осмисленні інструктивного етюдного матеріалу для саксофона як важливого чинника у формуванні професіоналізму майбутніх виконавців.

Згідно поставленій меті головним завданням є здійснити аналіз етюдів для саксофона з точки зору стилістики, засобів виразності та доцільності їх використання у навчально-виховному процесі юних музикантів.

Матеріалом для дослідження обрано збірник «25 етюдів для саксофона» відомого музиканта, колишнього професора кафедри духових та ударних інструментів Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка В. Носова (2001) як одного із перших вітчизняних опусів, призначеного для виховання наймолодших виконавців. Він побудований за принципом поступового зростання технічних, аплікатурних, агогічних, динамічних та темпових труднощів: «від найпростішого – до складнішого».

Так, Етюд № 1 (C-dur) розпочинається із сі першої октави – звуку, який найлегше виконувати на саксофоні. Надалі він переходить у ля та соль цього ж регістрового відрізка – утворюється трихордова поспівка, що становить основу музично-тематичного матеріалу цієї композиції. Весь його розвиток ґрунтується на ритмічному варіюванні початкової мелодії: спершу вона виконується четвертними та половинними тривалостями (такти 1-8), згодом – тільки восьмими (такти 9-16), а потім знову повертається до попереднього ритмічного викладу (такти 17-32). Це надає Першому етюдові рис тричастинності.

Окрім роботи над пульсацією твору, автором також передбачене освоєння учнями таких відтінків гучності, як *mf*, *f*, *p*. Плавний поступеневий рух мелодії й помірний темп етюду – *Moderato*, дозволяють виконувати їх без особливих зусиль.

В Етюді № 2 (C-dur) (*Moderato*) межі освоєння звукового діапазону інструмента розширюються до ре першої октави. Це вимагає від юного

виконавця вміння правильно розташувати на саксофоні пальці лівої та правої руки. Порівняно із Першим етюдом, у цьому творі з'являється уже різке співставлення динаміки – *f* і *p*, яке здійснюється, в основному, через 2-3 такти. Цей прийом використаний В. Носовим із метою окреслення невеликих фраз та місць, де учень може взяти дихання.

Наступна композиція створює із Першим етюдом своєрідну інтонаційну арку – в її основі лежить та ж сама тризвучна поспівка, але викладена в іншій, мінорній тональності – *g-moll*. Композиційне розгортання фактури Третього етюдю ґрунтується на ритмічній видозміні початкової теми із такою ж самою послідовністю тактів. Але наприкінці твору, музично-тематичний матеріал не викладається четвертними та половинними тривалостями, як у Етюді № 1, а з'являється нова ритмічна група – четвертна з крапкою і восьма. Крім того, ця композиція звучить у повільному темпі – *Andante*, що є натяком на своєрідну жанрову модуляцію.

Таким чином, Етюди № 1 та № 3 завдяки своїй інтонаційній єдності надають збірці рис симетрії та певної смислової схожості. Це дає змогу зробити висновок, що автор трактує свій опус не тільки як суто конструктивний збірник, але як цикл із властивою йому певною драматургією.

Робота над Четвертим етюдом (*A-dur*) передбачає набуття молодими музикантами певних навиків у виконанні перших двох штрихів, характерних для гри на саксофоні – *detache* і *staccato*, причому, в швидшому за вищерозглянуті композиції темпі – *Allegretto*. Під час гри першого з них, початківці повинні звертати увагу на те, щоб енергійний поштовх язика впродовж атаки й початок виходу повітря відбувались строго одночасно, а також добиватись збереження повної тривалості звуків.

Особливо корисним для дітей є вивчення Етюдю № 5 (*G-dur*), де В. Носов скеровує свою увагу на розвиток губного апарату юних виконавців. Крайні розділи твору (*Largo*) (такти 1-24 та 33-64), написаного у простій тричастинній формі, викладені, здебільшого, довгими тривалостями, гра яких сприятиме

укріпленню мускулатури губ й обличчя учнів, а також розвиватиме в них плавний і рівномірний видих повітря.

Натомість середній розділ композиції (такти 25-34) ґрунтується на дрібніших тривалостях, які виконуються *staccato* у поєднанні із *legato*. Використання автором комбінації кількох штрихів спрямоване на досягнення початківцями виразності гри.

Різкий темповий контраст, порівняно із попередньою мініатюрою, вносить Етюд № 6 (G-dur), що звучить у *Vivo*. Додаткових фізичних та технічних зусиль від учнів потребує виконання твору, за винятком декількох тактів, виключно на *staccato*. Цей штрих вимагає від початківців правильного і тривалого його вивчення.

Наступна композиція за своїми поставленими завданнями – виховання у молодих музикантів виразності гри та розвиток їх губного апарата, кореспондує із Етюдом № 5. У названому творі В. Носов також використовує поєднання декількох штрихів – *legato-staccato*, контрастну та поступову динаміку.

Новим технічним елементом Сьомого етюду (e-moll) (*Moderato*), написаного у простій тричастинній формі, є поява в його середньому розділі ритмічної групи «восьма і дві шістнадцяті», яка потребує точного виконання від учня. Крім того, модулювання вкінці твору з тональності e-moll в a-moll розширює його слухові враження.

Таким чином, Етюд № 7 створює, свого роду, «технічну» арку із Етюдом № 5, що знову дає змогу говорити про певну єдність збірки В. Носова, а також ставить перед початківцями нові виконавські завдання.

Робота над Восьмим етюдом (F-dur) передбачає вивчення юними музикантами нового звуку – сіб, а також подальший розвиток їх технічних можливостей. Композиційний план твору ґрунтується на виконанні 4-тактової фрази різними штрихами, а також її членуванні на різні комбінації мотивів. Особливо важким для учнів буде освоєння наступних поєднань видів артикуляції: три восьмі виконуються *legato*, а одна – *staccato*, дві тривалості – *legato* і дві – *staccato* й навпаки, а також об'єднання лігою тільки другої і третьої

восьмих у групі з чотирьох цих ритмічних одиниць. До того ж гра таких комбінацій різних видів штрихів у швидкому русі – Allegro – вимагає від початківців фізичних та вольових зусиль.

Дев'ятий етюд (Adagio) продовжує ознайомлення дітей із мінорними бемольними тональностями – c-moll, а також передбачає вивчення нового, складного розміру – 6/8. Крім того, цей твір, як і Етюд № 10 (a-moll) (Largo), зосереджені на виробленні в учнів виразного звуку, а саме – кантиленного плану, який тісно пов'язаний із інтонацією та динамікою, агогікою й виконанням штрихів. Тому пропоновані мініатюри звучать у повільних темпах; їх тематизм вирізняється наспівністю, плавним поступеним рухом, який чергується із ходами на великі інтервали; динамічний план творів характеризує м'яка зміна відтінків гучності, наприклад, в Етюді № 9 – p-mp-mf-p-p-pp-mp-f тощо.

Під час гри Дев'ятого етюду певні труднощі для молодих музикантів може викликати групування в новому розмірі, а також точне відтворення характерних для нього ритмічних груп.

Своєрідність Етюду № 10 полягає у фразуванні мелодико-тематичного матеріалу, що потребує в учнів під час гри вміння правильного розподілу дихання. Також ця композиція насичена стрибками на широкі інтервали, освоєння яких розвиває в початківців гнучкість губного апарата та навик швидкої і точної зміни його напруги під час переходу від одного звуку до другого.

Також слід зауважити, що Етюд № 10 слугує своєрідним рубежем у циклі між суто конструктивними зразками, та із жанрово визначеними творами, як, наприклад, Етюди № 12, № 14, № 15, № 16, № 21. Тому надалі пропонуємо іншу методику теоретико-виконавського аналізу збірки В.Носова – не окремо кожну композицію, а своєрідними міні-циклами, об'єднаних певними характерними ознаками.

Починаючи із Етюду № 11 (G-dur) (Allegro moderato), всі наступні твори, так звані, «другі частини» пропонованого збірника, є значно більшими за своїм масштабом від попередньо розглянутих композицій.

Щодо названого етюд, то він, у загальному плані, не є важким для виконання, якщо учні володіють навиком гри синкоп, що є проявом джазової стилістики. Це свідчить про те, що автор, окрім розвитку суто технічних можливостей молодих музикантів, підготовляє їх до виконання різножанрових художніх творів.

Особливо яскраво вищесказане засвідчують Етюди № 12 (F-dur) (Adagio) та № 19 (G-dur) (Andante cantabile), в яких В. Носов майстерно наслідує романтичну мрійливість, замилювання образами природи. Тому вони за своїм емоційним забарвленням, мелодикою, плинністю розгортання музично-тематичного матеріалу нагадують романтичні мініатюри. Підтвердженням цієї думки є також той факт, що Етюд № 12 став прототипом художньої п'єси – «Ноктюрну» для саксофона В. Носова.

Складність виконання цих творів полягає в тому, що тепер учням потрібно вирішувати як художні – правильно розкрити зміст «п'єси», так і технічні завдання: в Етюді № 12 – працювати над удосконаленням штриха legato, а в Етюді № 19 – над detaché; в обох композиціях – над грою широких інтервалів та правильним розподілом повітря під час фразування.

Отже, Дванадцятий та Дев'ятнадцятий етюди поєднують у собі ознаки конструктивних та художніх творів, жанрові ознаки яких дають змогу визначити їх як «романтичні мініатюри».

Емоційно-смісловий контраст до цих композицій становить Етюд № 14 (D-dur) (Allegro scherzando). Енергійний «політний» темп твору, примхливий ритмічний малюнок, використання граничних динамічних відтінків (f-p) надають йому скерцозного характеру.

Відзначимо, що аналізований етюд насичений важкими технічними місцями: це і використання в одній групі з чотирьох шістнадцятих відразу двох штрихів – legato і detaché (такти 4, 14, 15), поєднання висхідних і низхідних

гамоподібних пасажів (такти 8, 17, 19), які чергуються з арпеджованими (такти 10, 11), а також коротких ритмічних мотивів, що надають музичній тканині стрімкого розгортання (такти 1, 3, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 16, 18, 20, 21, 22).

Таким чином, Етюд № 14 продовжує ознайомлювати молодих музикантів із новими жанрами, в даному випадку – зі скерцо, а також дає можливість надалі удосконалювати свою технічну майстерність на основі виконання різноманітних ритмічних рулад.

Жанрове начало виразно виявляється і в Етюдах № 15 (B-dur) (Vivo grazioso) та № 21 (E-dur) (Vivo), які за своїми ознаками нагадують тарантелу. Її специфічними рисами є елемент токатності (в даних п'єсах він виявляється у використанні репетиційної техніки, а також у дещо механістичному повторенні певних мелодико-ритмічних мотивів), швидкий рух тріолями, а також розміри 6/8, 12/8.

Відмінність цих творів полягає у вирішенні своїх індивідуальних технічних завдань: у П'ятнадцятому етюді – це робота над штрихом *staccato* та, в основному, над поступеними пасажами; а у Двадцять першому – автор ставить учням за мету удосконалювати гру стрімких рулад, насичених ходами на великі інтервали в різних теситурних ділянках саксофона. Зазначимо, що діапазон Етюду № 21 охоплює сі малої октави – по мі третьої. Це сприяє подальшому освоєнню початківцями тембрових особливостей інструмента.

Отже, не зважаючи на спільні жанрові ознаки – тарантели, Етюди № 15 і № 21 мають свої характерні особливості, спрямовані на розвиток технічних можливостей юних музикантів.

Так званий «жанровий блок» збірки В. Носова завершує Етюд № 16 (*fis-moll*) (*Meastoso*), що апелює до маршу. Його ознаки виявляються у відображенні організованого рівномірного руху – в даному випадку – урочистої процесії, у використанні типового для цього жанру розміру – 4/4 та виділенні у ньому сильної та відносно сильної долей, пунктирного ритму, а також закличних мелодичних інтонацій.

Тому вивчення цього етюдів дасть можливість початківцям відпрацьовувати точність і чіткість виконання жанрово-характерних ритмічних формул маршу, вміння правильно розподілити дихання під час відтворення контрастних відтінків (pp-ff) та різних за розміром фраз.

Етюди № 13 (a-moll) (Andantino), № 22 (c-moll) та № 24 (C-dur) спрямовані на виховання в молодих виконавців відчуття метроритму, без якого виконання будь-якого твору стає невиразним та беззмістовним. Для вироблення в учнів цієї якості корисно грати композиції, написані в складених розмірах, де співставляються тріолі з групами із двох або чотирьох нот, зустрічаються часті відхилення від початкового метру.

Тому своєрідною властивістю цих етюдів є використання автором нерівномірно-змінного метру, який конкретизується в неперіодичній зміні розмірів, і, відповідно, різних ритмічних малюнках.

У Тринадцятому етюдів відбувається наступна зміна розмірів: початковий – 3/4 (5 тактів), згодом з'являються 4/4 (1 такт), 2/4 (4 такти), 3/4 (1 такт), 2/4 (1 такт), 3/4 (7 тактів) і т.д..

Специфічність Етюдів № 22 полягає в тому, що він не має позначення темпу – автор дозволяє його корегувати викладачу, а також у нерівномірній зміні дво- та тридольних розмірів: 9/8 (перших 5 тактів), за ним – 2/4 (1 такт), 6/8 (1 такт), 9/8 (2 такти) тощо. Крім того, твір вирізняється своєю тональною мінливістю – As-dur чергується із c-moll, яка нагадує гру «світло-тіні», характерної для класицистських опусів.

Двадцять четвертий етюд є досить масштабним порівняно із попередніми композиціями. Він виокремлюється вибагливим ритмічним малюнком – В. Носов використовує різноманітні комбінації тріолей (такти 6, 12, 18), так званий «ломбардський ритм» (пунктирний ритм навпаки) (такти 7, 8, 13, 25, 27, 41), орнаментику – короткі форшлаги, внутрішньотактові міждольові синкопи, тривалості із двома крапками тощо.

Таким чином, Етюди № 13, № 22 та № 24 ставлять перед молодими музикантами ряд важких завдань стосовно вироблення швидкої реакції на

вільну зміну розмірів і, відповідно, ритмічних малюнків, виховують у них фізичну витривалість, а також виявляють загальну ерудованість учнів щодо музично-теоретичних предметів.

Призначення Сімнадцятого (D-dur) (*Allegro accuratezza*), Вісімнадцятого (f-moll) (*Vivace*) та Двадцятого етюдів (D-dur) (*Allegro vivo*) В. Носова полягає у виробленні у початківців навиків виконання дрібної техніки. Кожен із цих творів викладений шістнадцятими тривалостями, що звучать у швидких темпах і виконуються різними штрихами: в Етюді № 17 – на *staccato*, № 18 та № 20 – *legato* і *detache*.

Крім того, в Сімнадцятому етюді швидкої реакції в учнів вимагає контрастна динаміка (p-f, ff-p).

Етюд № 18 написаний у досить важкій для саксофоністів-початківців тональності – f-moll, що потребує аплікатурної продуманості під час її гри. Іншим складним технічним моментом аналізованої композиції є виконання тріолей у різних комбінаціях із шістнадцятими, а також широких інтервалів у стрімкому русі.

У Двадцятому етюді дітям слід звернути увагу на вправління висхідних та низхідних гамоподібних пасажів, які потрібно відтворювати комбінованим штрихом у супроводі різкої зміни динаміки.

Отже, успішне виконання юними музикантами Етюдів № 17, № 18 та № 20 залежатиме від їх тривалої роботи над розвитком моторності пальців, вихованням фізичної витривалості під час довгої й швидкої гри нотного тексту різними штрихами із дотриманням вказаної автором гучності.

Наприкінці збірки В. Носовим поміщено твори, які апелюють до віртуозності в їх виконанні. Йде мова про Етюди № 23 (E-dur) (*Prestissimo*) та № 25 (a-moll) (*Presto*). Як бачимо, ці композиції написані в дуже швидких темпах. Крім того, їх масштаб є значно більшим порівняно із першими етюдами циклу. Тому гра цих віртуозних п'єс потребує від учнів попередньої технічної та фізичної підготовки.

Також слід зазначити, що Етюд № 23 написаний у тональності E-dur, яка в аплікатурному плані для виконавця-саксофоніста є досить непростю. Музично-тематичний матеріал обох творів складають різнопланові пасажі, що рухаються по ступенях як діатонічної, так і хроматичної гам, а також характеризуються плавним і стрибкоподібним рухом.

Останні етюди пропонованої збірки дають змогу удосконалити гру початківців не тільки в технічному аспекті, але й підготувати їх до виконання різноманітних художніх композицій концертного жанру, де, власне, віртуозність є їх однією із властивих ознак.

Отже, в основі формування професіоналізму майбутніх музикантів є системний підбір інструктивного етюдного матеріалу як ряду ступенів набуття ними виконавської майстерності. Систематична та послідовна робота над цим типом навчальної літератури дасть змогу учням сформувавши базову постановку амбушура, здобути технічні навички звуковидобування, засвоїти аплікатуру й штрихи, а також навчитись усвідомлено сприймати та виконувати музику.

Аналіз «25 етюдів для саксофона» В. Носова з виокремленням засобів виразності – ритму, темпу, динамічної палітри, прийомів звукотворення та стилістики, підтвердив доцільність їх використання в навчально-виховному процесі молодих виконавців. Збірка містить твори, методичне призначення яких полягає в освоєнні учнями різних ритмічних малюнків і динамічних нюансів (Етюди №№ 1-3), артикуляційних прийомів (№№ 4, 6, 8), у розвиткові губного апарата юних музикантів (№№ 5, 7, 10), в їх ознайомленні з різними жанрами та типовими для них мелодико-ритмічними формулами (№№ 11, 12, 14, 15, 16, 19, 21), простими, складними, мішаними та змінними розмірами (№№ 9, 13, 22, 24), а також у виробленні в початківців навичок гри композицій на дрібну техніку (№№ 17, 18, 20) й п'єс віртуозного плану (№№ 23, 25).

Значущість збірки В. Носова підтверджує й той факт, що її етюдний матеріал увійшов у програму для учнів класу саксофона, розроблену доцентом кафедри дерев'яних духових інструментів Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського Ю. Василевичем та доцентом кафедри академічного

інструментального виконавства Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника О. Мельником для музичного відділення початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів.

Література:

1. Апатский В. Н. Основы теории и методики духового музыкально-исполнительского искусства : учеб-метод. пособие / В. Н. Апатский. – К. : НМАУ им. П. И. Чайковского, 2006. – 430 с.
2. Буркацький З. П. Інструктивно-художній матеріал в системі формування майстерності кларнетиста : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мист. : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / З. П. Буркацький. – Одеса, 2004. – 16 с.
3. Диков Б. О штрихах духовых инструментов / Б. Диков, А. Седрякан // Методика обучения игре на духовых инструментах. – М. : Музыка, 1966. – Вып. 2. – С. 182–210.
4. Иванов В. Основы индивидуальной техники саксофониста / В. Иванов. – М. : Музыка, 1992. – 25 с.
5. Крупей М. В. Сильові основи формування виконавської майстерності саксофоніста (у контексті музичної творчості ХІХ–ХХ століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мист. : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / М. В. Крупей. – Одеса, 2006. – 15 с.
6. Музичний інструмент саксофон : програма для музичної школи (музичного відділення початкового спеціалізованого мистецького навчального закладу) / [авт.-уклад. Ю. В. Василевич, О. Ю. Мельник]. – К. : Державний методичний центр навчальних закладів культури і мистецтв України, 2005. – 40 с.

e-mail: paliichuk@i.ua